

PÓDÖR LEA

(egyetemi tanársegéd, SZE DFK Jogelméleti Tanszék)

Az önvezető járművek, a trolley probléma és az emberi élet védelme – Széljegyzetek egy jogi-erkölcsi dilemma margójára¹

Absztrakt

A tanulmány egy, az önvezető járművek által felvetett, alkotmányjogilag is releváns előkérdéssel foglalkozik: miképp döntsünk ártatlan emberek élete között? Mindezt egy olyan szélsőséges közlekedési helyzetben kell elképzelni, ami elkerülhetetlen sérelmekkel jár, a kérdés csak az, a lehetőségek közül melyik káros eredményt „válassza” a jármű. Az etika és az erkölcsteológia az ehhez hasonló problémák magyarázatára dolgozta ki a kettős hatás elvét, a filozófia pedig ehhez csatlakozik a különféle gondolat kísérletekkel, jelen esetben az ún. trolley problémával. A jog mondhatni eszköztelen a jelen esetben igényelt válaszok megfogalmazására, hiszen az emberi élet abszolút érték, s az államnak elsődleges kötelezettségei közé tartozik az életvédelem. Emiatt a jogi válaszok egyelőre hiányosak, így néhány analóg jogeseten keresztül szemléltethető, hogy jogi értelemben milyen konklúzió születhet egy hasonló ügyben (az eleve emberölésnek definiálható cselekményt hogyan lehet másként minősíteni). Az erkölcsi és jogi válaszok eltérő perspektíváit felvázolva kirajzolódik, hogy önmagában mind az erkölcs, mind pedig a jog alkalmatlan az önvezető járművek részvételével végbemenő ún. trolley dilemma megoldására; a tanulmány ezt a hiányosságot felismerve kritikát és jövőbe mutató válaszalternatívákat fogalmaz meg.

Tárgyszavak: mestereséges intelligencia, önvezető járművek, élethez való jog, életek közötti választás, trolley probléma, kettős hatás elve, jog és erkölcs

I. Bevezetés

A technikai fejlődés mindig új helyzet elé állítja az emberiséget. A természettudományos találmányoknak sok előnyös dolgot köszönhetünk, hiszen számos szempontból megkönnyítik a mindennapokat. Nem lehet azonban nem észrevenni, hogy hátrányos kísérőjelenségeik is vannak, melyek veszélyhelyzetet teremtve fenyegetésnek teszik ki az élet, a testi épség, az egészség, vagy éppen az anyagai javak állapotát,

biztonságát.² Ezen esetekben lép fel a jog, hogy választ adjon a káros következményekre, s helyreállítsa a megbomlott társadalmi egyensúlyt. Korunk technológiai vívmányai azonban annyira összetettek, hogy a jog önmagában nem elégséges eszköz a válaszadásra; egyre gyakoribb, hogy az erkölcs is megfogalmazza a maga álláspontját a problémák kapcsán.

Nem új keletű jelenség a jog és erkölcs ilyen formában való találkozása, hiszen szoros kapcsolatban állnak; egyesek úgy fogalmazzák meg ezt, hogy a jognak kell, hogy legyen valamiféle erkölcsi tartalma is.³ Ugyan a jogi norma az elsődleges társadalomirányító- és -szabályozó eszköz, de a társadalmi normák rendszere jóval tágabb világ, a jogi normák mellett számos más társadalmi normatípus is hatással van a magatartásokra. Így van ez az önvezető járművek „magatartásának” megítélése során is: a vezetői teljhatalom átruházása egy szoftverre felveti a kérdést, hogy különféle szélsőséges közlekedési helyzetekben milyen reakciókat, magatartásokat „tanúsíthat” majd a jármű, s elégséges-e csupán a jog által értékelni a szituációkat? Különösen akkor égető ez a kérdés, ha az adott helyzetben lehetséges válaszalternatívák mindegyike elkerülhetetlen sérelemmel jár – példának okáért, egy vagy több személy meg fog halni. Helyes-e efféle konklúziókat kódolni ezekbe a gépekbe?

Jelen tanulmány vizsgálati tárgya az ún. trolley probléma (magyarul kb. „villamos-probléma”), egy eredetileg filozófiai-pszichológiai gondolat kísérlet, melyet újabban gyakran emlegetnek az önvezető járművekkel kapcsolatos etikai kételyek példaként. A trolley probléma említésekor szólni kell a kettős hatás elvéről, mely a cselekedetek erkölcsi megítélését teszi lehetővé. A nagy kérdés az: (alkotmány)jogi és morális értelemben elfogadható-e, ha egy veszélyhelyzetben (értsd: közlekedési baleset) a program rendszerszinten

² BALOGH Ágnes: A kettős hatás elve a büntetőjogban, in KOVÁCS Gusztáv – VARGA Krisztina – VÉRTESI Lázár (szerk.): *Kettős hatás. Helyettesíthető-e az etika matematikával* (Pécs: Pécsi Hittudományi Főiskola 2015) 65–75, 67.

³ Ezt a megközelítést a híres jellineki gondolat is közvetíti: a jog egyfajta etikai minimum. Lásd Takács Péter: *Államelmélet a XIX–XX. században*. Georg Jellinek elmélete, Pro Publico Bono Online 2011/2. www.real.mtak.hu/80619/1/Pro%20Publico%20Bono%20Online%20-%20TAK%20-%20CS%20P%20-%2089TER%20-%20C3%81LLAMELM%20-%2089LET%20-%20XIX-XX.%20SZ%20-%20ZADBAN%20-%20-%20GEORG%20JELLINEK%20ELM%20-%2089LET%20-%20-%20.pdf

¹ A tanulmány a Széchenyi István Egyetemen a GINOP-2.3.4-15-2016-00003 azonosítószámú projekt megvalósítása során, az „Autonóm járművek jogi kérdései” című alprojekt keretében végzett kutatás nyomán készült.

kedvező kimenetelt biztosít bizonyos élőlényeknek (bármilyen perspektíva alapján), másokat pedig a védendő élet szempontjából másodrendűnek tekint? Helyes-e, ha a szoftver révén bizonyos normaszegő magatartásokat előre beleírunk a jövőképbé? Mit ér az emberi élet a jog, az erkölcs(teológia) és a filozófiai gondolat kísérletek szemszögéből?

II. Az életek közötti választás erkölcsi olvasata – a trolley probléma és a kettős hatás elve

A fentebb körvonalazott, igen bonyolult erkölcsi dilemmát tartalmazó kérdések megoldására dolgozták ki a kettős hatás elvét. A doktrínát leginkább akkor hívják fel, amikor egy igen komoly kárt (leginkább halál) okozó cselekvés megengedhetőségét kell igazolni. Az elv tehát lehetővé teszi az ilyesféle „károkozást” akkor, ha a magatartás célja valamilyen jó előidézése, s másodlagosan egy rossz, elkerülhetetlen következmény is megjelenik – ám ez utóbbi megvalósítása egyáltalán nem szándékolt.⁴ Aquinói Szent Tamás a *Summa Theologiae*-ben⁵ írja le a problémát, amikor is az önvédelemből való emberölésről elmélkedik.⁶

Tamás azt írja: senki sem ölhet önvédelemből, mivel ez nem megengedett, s számos ellenvetést felvázol az önvédelemből történő emberölés kapcsán. Ágostont hivatkozva: „Nem értek egyet azzal a véleményvel, hogy valaki megöljön azért mást, hogy ne őt öljk meg: kivéve ha az illető katona, vagy közhivatali tölt be, mert ők nem a saját életüket mentik, hanem másokét, s e tette így megvan a felhatalmazásuk.”⁷ Az emberölés a paráznaságnál és a házasságtörésnél is súlyosabb bűn; egyébként is világos, hogy senki sem követhet el paráznaságot vagy házasságtörést csak azért, hogy saját életét mentse. Ennélfogva tehát természetes, hogy az önvédelemből elkövetett em-

berölést sem lehet megengedni.⁸ Mózes második könyve szerint „ha a tolvajt betörésen érik, és úgy megverik, hogy meghal, nem számít vérontásnak”.⁹ Tamás álláspontja ennek kapcsán az, hogy az élet védelme egy ilyen helyzetben sokkal inkább jogos és törvényes, mint a ház (ingatlan) védelme; ennélfogva azt sem lehet bűnösnek mondani, aki a saját élete védelme érdekében öli meg a támadót. A gonosztevők kivégzése a köz feladata, mivel a közről való gondoskodás rá van bízva a fejedelmekre – magánszemélyek emiatt nem ölhetik meg a gonosztevő embereket.¹⁰

A szerző ezek alapján megfogalmazza, hogy egy cselekedetnek lehet két hatása, ezek közül az egyik szándékolt, míg a másik szándékon túli hatás. Az erkölcsi tetteket pontosan a szándékolt hatás alapján kell megítélni, nem pedig a szándék mögött húzódoó hatást kell vizsgálni, mivelhogy az már esetleges. Ami tehát a konkrét esetet, az önvédelmet illeti, az mondható el, hogy két hatása van: a veszélyeztetett élet védelme, másrészt pedig a támadó meggyilkolása. Az élet védelme helyénvaló és jogos, mivelhogy természetes a létezés állapota, s az ezen állapot fenntartására való igény. Aquinói kiemeli, hogy a védelem gyakorlása közben törekedni kell az arányosságra, ha ugyanis az életét védő személy átlépi a szükséges erőszak küszöbét, magatartása jogtalanságba fordul. Érvényes az elv, miszerint erőszakra erőszakkal lehet válaszolni ilyen helyzetben, de törekedni kell arra, hogy a feddhetetlen védelem határait ne lépjük át. Tanácsos, hogy a cselekvő az erőszakot arányítsa az adott helyzethez, s így az önvédelem megengedett. A jog lehetővé teszi, hogy az erőszakos támadót visszaverjük, de csak akkor, ha magatartásunk kellő mérsékléssel történik. Más ember életének elvétele jogtalan, kivéve, ha a közérdek védelme érdekében eljáró személy cselekszik, vagy ha az illető katona.¹¹

Összefoglalva: az önvédelemre irányuló magatartás kettős hatással rendelkezik, más szóval kettős eredménnyel. Egyrészt fellép a védekező életben maradása mint igény, s a támadó halála mint a másik következmény. A védekezést kifejtő személy szándéka a saját életének megóvására terjed ki – ez erkölcsi értelemben teljesen helyénvaló, megengedett. A megszorító rendelkezés itt annyi, hogy szükséges mértékű erőszakot lehet csak alkalmazni önvédelem címén, vagyis annyit, amennyit a szituáció a saját élet megmentése érdekében megkövetel. Erkölcsileg akkor helyes a tett, ha az eszköz a cselekvés céljának megfelel, s akkor rossz, ha a védelmet kifejtő személy a kellő mértéket meghaladó erőszakot alkalmaz. Ezt a jó-rossz párosával jellemzett szituációt az indirekt szándékosság problémakörében szokás magyarázni, hi-

⁴ Alison McINTYRE: The Doctrine of Double Effect, in Edward N. ZALTA (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2014) www.plato.stanford.edu/entries/double-effect

⁵ A *Summa* születésének többféle motivációja volt, az egyik leglényegesebb: pótolni akarta a morális teológia az idáig hiányzó dogmatikai alapjait. A mű három nagy szerkezeti egységből áll, azon belül is quæstionesből – ebben igen nyilvánvalóan kifejeződik az alkotás tanító-okító célja, ti. hogy a szerző kezdők számára is érthető formában mutassa be a hitigazságok belső kapcsolatait és összefüggéseit. DEÁK Viktória Hedvig: Aquinói Szent Tamás teológiai summája és a *Summa* teológiája, *Vigilia* 2004/5, 322–329. www.real.mtak.hu/24187/1/Deak_Viktoria_Hedvig_Vigilia_2004_5_u.pdf

⁶ Fontos tisztázni, hogy a doktrína e hagyományos felfogása némileg más, mint a tannal kapcsolatos modern felfogások; a tamási megközelítés arra kíváncsi, hogy mi az erkölcsi státusa annak a tetteknek, amikor valaki a merénylő életét teszi kockára, míg a kortárs elméletek olyan magatartásokat magyaráznak ez-zel, melyek egy károkozás elkerülhetetlen, nagyon súlyos (legtöbbször emberi életet követelő) eredményével és e tett erkölcsi elfogadhatóságával foglalkoznak. THOMAS A. CAVANAUGH: Aquina's Account of Double Effect, *Philosophy*, Paper 33, 1997. www.repository.usfca.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1027&context=phil

⁷ AQUINÓI Szent Tamás: *Summa Theologiae* II. q.64. a.7. obj.1. www.newadvent.org/summa

⁸ AQUINÓI Szent Tamás: *Summa* q.64. a.7. obj.4.

⁹ Mózes 2:22.

¹⁰ AQUINÓI Szent Tamás: *Summa* q.64.

¹¹ AQUINÓI Szent Tamás: *Summa* q.64.

szen az elérendő jó mellett egy sajnálatos rossz eredmény is bekövetkezik.¹²

A kettős hatás doktrínája (*duplex effectus principium*) a katolikus egyház és az etika tudományának általános tétele lett, s a tamási tanítás mentén kialakult az alkalmazására nézve egy négylépcsős séma:

1. „a cselekedet önmagában erkölcsileg jó, vagy indifferens;
2. a cselekvő az erkölcsileg jó eredményt szándékolja elérni a magatartással, a rossz következményt pedig úgymond megengedően elfogadja;
3. a rossz eredmény nem lehet a jó eredmény eszköze;
4. a magatartás következtében fellépő rossz kockázat vállalásához szükséges egy megfelelően arányos és súlyos ok.”¹³

Ha tehát meg akarunk győződni tettünk erkölcsi elfogadhatóságáról, azt kell megnézni, hogy a magatartás megfelel-e ennek a négy követelménynek. Ha igen, akkor (a rossz mellékhatás ellenére) a cselekedetünk erkölcsileg jó. Bizonyos szerzők szerint e kijelentés meglehetősen túlzó, mert veszélyes arra használni az elvet, hogy igazoljunk vele adott erkölcsi cselekedeteket. Valójában a fenti négy feltétel mechanikus áttekintése korántsem igazol semmiféle cselekvést; a feltételeknek való megfelelés önmagában csupán egy mértani módszer. Lényeges, hogy a doktrínát leginkább egy bizonyos erkölcsi rendszeren keresztül lehet alkalmazni, amely rendszer némely magatartásokat tilt, önmagukban rossznak tart.¹⁴

Az erkölcssteológia kidolgozta az erkölcsi kérdések gyakorlati részét, hogy konkrét esetek „vizsgálhassanak” a valóság mérlegén; ezt a módszert nevezik kazuisztikának. A kazuisztika tárgyai a különféle lelkiismereti dilemmát okozó döntési helyzetek, amelyekre nagyrészt az jellemző, hogy az esetre alkalmazandó szabály vagy elv mechanikus alkalmazása méltánytalan döntést szülne. Legégetőbb kérdései a kazuisztikának az étellel és halállal kapcsolatos dilemmák, vagy ahogyan gyakran emlegetik: az életvégi döntések.¹⁵ A kazuisztika „legdöntőbb előfeltevése, hogy a morális tudás a konkrét esetek elemzésének járulékos következménye, továbbá kontextualitása, preskriptív, ontológiai és metafizikai – amennyiben gyakorlati kérdésekben igazít el, a helyes tudásának partikularista magyarázatával.”¹⁶

Hogyan alkot meg az etika tudománya olyan elveket, mint amilyen a kettős hatás elve is? A tapasztalat

az, hogy a tudósok – az említett kazuisztikus módszer segítségével – feltártak egymással összefüggő eseteket és egyezési pontjaikat. A fentebb leírt négy feltétel tehát a különféle esetek helyes logikájának közös belátásaiból származik. Léteznek az elvnek ún. tipikus esetkörei, melyekben az emberi életek veszélyeztetése (s elvétele) a legégetőbb kérdés – valamilyen formában mindegyikben a halál lesz egy adott tett nem kívánt rossz eredménye. E paradigmatis esetek révén előállt egy-egy minta a tipikusan kettős hatású morális cselekvésekről. A Szent Tamás-i vázlat mellett négy paradigmatis, klasszikus példája van a tannak: civilek által lakott területen történő katonai célú bombázás, nagy mennyiségű fájdalomcsillapító alkalmazása egy végső stádiumú betegen, rákos méh eltávolítása terhesség esetén és a méhen kívüli terhesség.¹⁷ A doktrína ugyanakkor a mesterséges intelligencia társadalma számára is hasznos útmutatást nyújt, ugyanis a technológiai fejlődése ismét felhívta a figyelmet az elv alkalmazásának lehetőségére.

A fentebb tárgyalt paradigmatis eseteket a XX. században kiegészítette egy újabb mintaszerű eset, a trolley probléma, melyet gondolatkísérletnek is szoktak nevezni. A gondolatkísérlet a fizika számára nem ismeretlen (a fizikusok ugyanis először gondolatban tesztelik a drága kísérleteket), s a filozófia is átvette, azzal, hogy különféle szituációk etikai elemzését vizsgálhassa fel ezáltal. Az ilyen kísérletek persze a mindennapokban is tucatjával előfordulnak, amikor azt mondjuk a másoknak: „mit tennél, ha...?”¹⁸ A trolley probléma alapesete a következő: adott egy elszabadult villamos, s a mi kezünkbe kerül a váltó, mellyel dönthetünk, merre irányítsuk a járművet. Az egyik lehetséges irány kijelölése esetében öt, a sínekre kötött embert gázolunk el, míg a másik irányt választva „csak” egy emberi életet áldozunk fel.¹⁹ A kérdés az, hogy vajon a trolley problémára²⁰ adott válaszunkat erkölcsileg igazolhatjuk-e a kettős hatás elvével?

¹⁷ E négy esetet részletesen körüljárja és megvizsgálja a kettős hatás elvének tesztjén James F. KEENAN S. J.: *Mi a szerepe* 16–30. és BARCSI Tamás: *Az élet tisztelete és a kettős hatás elve*, in KOVÁCS Gusztáv – VARGA Krisztina – VÉRTESI Lázár (szerk.): *Kettős hatás* 55–65.

¹⁸ KOVÁCS Gusztáv: *A puding próbája az evés. A kettős hatás elve a valóság mérlegén*. In KOVÁCS Gusztáv – VARGA Krisztina – VÉRTESI Lázár (szerk.): *Kettős hatás* 90. és 85–86.

¹⁹ David EDMONDS: *Would You Kill the Fat Man? The Trolley Problem and What Your Answer Tells Us about Right and Wrong* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2014) 8–12.

²⁰ A trolley problémában tulajdonképpen két irányzat konfliktusa is megjelenik: az utilitarista és a deontológiai nézőpont. Az előbbi ugyanis arra törekszik, hogy minimalizálja a kárt (a dilemmában ennek megfelelően az egy emberáldozatot követelő végkimenetelt kell „választani”), míg a másik arra fókuszál, hogy mindenkor elkerüljük a rossz cselekedetet (vagyis: nem szabad aktívan beavatkoznunk az eseményekbe). ROLF JOHANSSON – JONAS NILSSON: *Disarming the Trolley Problem – Why Self-Driving Cars do not Need to Choose Whom to Kill, Workshop CARS 2016 – Critical Automotive Applications: Robustness & Safety*, September 2016, Göteborg, Sweden, 1. www.hal.archives-ouvertes.fr/hal-01375606/document

¹² VERES András: *Erkölcsteológia*. (Eger: 1993) 28.

¹³ TAKÁCS Gábor: *Actus duplicis effectus az egyházi hagyományban*, in KOVÁCS Gusztáv – VARGA Krisztina – VÉRTESI Lázár (szerk.): *Kettős hatás* 48–53, 52.

¹⁴ James F. KEENAN S. J.: *Mi a szerepe a kettős hatás elvének?* In KOVÁCS Gusztáv – VARGA Krisztina – VÉRTESI Lázár (szerk.): *Kettős hatás* 9–32, 11.

¹⁵ SZABÓ Miklós: *A jogeset dialektikájához. A kazuisztika, in TAKÁCS Péter (szerk.): Unitas Multiplex. Ünnepi tanulmányok Szigeti Péter 65. születésnapjára* (Budapest–Győr: Gondolat Kiadó – SZE DFK, 2017) 316–327, 317–321.

¹⁶ SZABÓ Miklós: *A jogeset dialektikájához* 322.

A problémakör egyik neves teoretikusa Philippa Foot, aki példái révén próbára teszi az elvet. Fő gondolatmenete az abortusz körül forog, s úgy érvel, hogy az anya életének megmentését és a magzat megmentését nem lehet különülten kezelni, mert itt a szándékolt és a szándékon túli következmény túlon túl közel esnek egymáshoz. Szerinte tehát a kettős hatás elve itt nem áll meg. Számos gondolat kísérletet felvillant – a hagyományos trolley probléma mellett –, hogy álláspontját illusztrálja. Tegyük fel: egy bíró szembesül azzal, hogy lázadók egy csoportja véres revánsot akar venni egy elkövetőn, aki valamilyen bűncselekmény elkövetéséért felelős. Az igazi bűnös kiléte azonban nem ismert, a bíró pedig úgy látja, a vérengzés elkerülése érdekében vád alá kell helyezni néhány ártatlan embert, majd egyet ki kell végezni közülük. Mindebből az vonható le, hogy a bíró látja az ártatlan ember halálát és szándékában is áll a halál előidézése, vagyis eszközként használja őt – ez a tett erkölcsileg elítélendő. Egy másik esetben a történet szereplői egy barlangban rekednek, mert egy kövér ember beszorul a barlang szájába. A helyzet igencsak sürgető, mert emelkedik a vízszint, a kövér embert pedig emberi erővel nem lehet elmozdítani. Egy megoldás jöhet szóba: dinamittal robbantani, így szabaddá válik a kijárat, mindenki megmenekül, ám a kövér ember meghal. Itt is az a probléma áll fenn, mint az abortusz kapcsán: a szándékolt és előre látott, de nem szándékolt eredmény túl közel esnek egymáshoz. A barlangban rekedt emberek nem érvelhetnek úgy, hogy a halál a robbantás előre látható következménye. Foot a trolley problémánál azt fejti ki, hogy a váltó mozgatásával valaki irányába kormányozni egy dolog, előre látva, hogy megölünk valakit; s más dolog egy terv konkrét részeként szándékolni valakinek a halálát. Ilyen esetben erkölcsileg megértjük az elszabadult villamost megmentő személyt. Foot példái azért találóak, mert rávilágítanak a célirányos törekvés és a burkolt szándék különbségére.²¹ A trolley probléma különféle variánsai nem állnak meg Footnál, hanem számos további gondolat kísérletet fogalmazott meg a kettős hatás elve kapcsán Judith Jarvis Thomson, Frances Kamm vagy éppen David Edmonds is.²² Thomsonnál például a sokféle trolley-esetalternatíva megfogalmazásából is látszik: melyik szituáció „megengedhető” – az, ha megölünk valakit, vagy ha hagyunk meghalni valakit? Sokak szerint – s így Thomson szerint is – ez a kulcsa a problematika megértésének.²³

S hogy jönnek mindezekhez az önvezető jármű-

vek? Sokan állítják, hogy a klasszikus trolley probléma felvetésekor az elszabadult villamos helyébe egy önvezető járművet kell helyezni. Nagy vonalakban a történet itt is arról szól, hogy ha a jármű marginális helyzetbe kerül, merre forduljon? Nyilvánvalóan el akarja kerülni az ütközést és a kárt, de ez adott szituációban nem lehetséges, így hát a jó szándék egy elkerülhetetlen rossz hatással jár: valaki(k) meg fog(nak) halni. A különbség és az újdonság itt abban rejlik, hogy az önvezető járműveket nem ember veszi kezelésbe, hanem a szoftver „maga jár el” – természetesen előre beprogramozott „döntési lehetőségek” szerint, melyeket végső soron emberek táplálnak be.²⁴ Ha a mintaesetet a kettős hatás elvén kívánjuk vizsgáztatni, az alábbiakra jutunk. A cselekmény célja a baleset következményeinek minimalizálása (ha már elkerülni nem lehet), így tehát a jármű elterelése a lehető legkisebb veszteséggel járó károkozás irányába (pl. a kormány elfordításával öt ember helyett egy ember elgázolása lesz a végkifejlet). A cselekmény rossz következményére értelemszerűen nem terjed ki a szándékosság, egyszerűen egyfajta nem kívánt mellékhatásként jelentkezik bármiféle sérelem (emberi élet elvétele, anyagi kár stb.). Értelemszerű az is, hogy az előállt rossz eredmény (halál) nem a jó eredmény eszközeként keletkezik.²⁵ Az arányosság, mint a legfontosabb követelmény fennállása esetén nyugvópontra jut a „teszt”: „[...] amennyiben a cselekvő csökkenteni kívánja a kárt vagy éppen felismeri az öt emberi élet megmentésének egyéb alternatív módját, s közben törekvése sajnálatos módon elbukik, úgy mindezen tényezők igazolják a kettős hatás elvének alkalmazását arra az esetre, amikor is az eltévedt villamost (vagy

²⁴ Itt nagyon óvatosan lehet csak használni a „döntés” szót, ugyanis csak a laikus szemlélő számára hajtanak végre „döntést” a MI-objektumok, mint ahogyan azt az ember is teszi. A dolog jóval összetettebb ennél: „[...] a külső környezet igerei olyan sokfélék, amelyekre sokféle válasz képzelhető el, vagy a szoftver karaktere olyan, amelyben átláthatatlanul sokféle válaszlehetőség van, [...] vagy éppen a szoftver öntanuló, képes önmagát tovább fejleszteni, tovább írni. A legnagyobb probléma pedig az, hogy a nem-determinisztikusnak látszó, és a valóban nem determinisztikus viselkedés között a külső szemlélő nem tud különbséget tenni.” ZÓDI Zsolt: *Platformok, robotok és a jog. Új szabályozási kihívások az információs társadalomban* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2017) 190.

²⁵ Kényes kérdés az „eszköz” magyarázata, s itt különbséget is lehet tenni attól függően, hogy melyik konkrét trolley-problémavariánsal állunk szemben. Azon olvasat szerint, amikor is nem a villamos váltóját kell kezelnünk a gondolat kísérletben, hanem egy hídon állva nézzük a villamos ámokfutását, nem vagyunk egyedül. A hídon ott áll egy kövér ember is, s így a következő választással találkozunk: ha lelökjük a kövér embert közvetlenül a villamos elé, eszközként használjuk őt az öt, sínekre kötözött ember életének megmentéséhez. A másik lehetőség az, hogy nem lökjük le a kövér embert a hídról, s így az öt ember meghal, de a kövér ember életben marad. Az egyik alternatíva esetében gyakorlatilag emberölést követünk el (melynek helyénvalóságát aztán különféle morális érvekkel árnyalhatjuk), a másik esetben pedig hagyjuk meghalni az öt embert – holott tehetünk volna valamit, hogy megmentjük őket. Lásd Judith Jarvis Thomson: *Killing* 544–554.

²¹ Philippa FOOT: *The Problem of Abortion and the Doctrine of the Double Effect*, in Russ SHAFER-LANDAU (szerk.): *Ethical Theory – An Antology* (John Wiley & Sons, Inc. 2013) 536–542, 536–539. Kitűnően magyarázza Foot nézeteit Kovács Gusztáv: *A puding próbája* 85–90.

²² Lásd Frances KAMM: *The Trolley Problem Mysteries* (Oxford: Oxford University Press, 2016); David Edmonds: *Would You Kill the Fat Man* 3–83.

²³ Judith Jarvis THOMSON: *Killing, Letting Die, and the Trolley Problem*, in Russ SHAFER-LANDAU (szerk.): *Ethical Theory. An Antology* (John Wiley & Sons, Inc. 2013) 543–551.

éppen az önvezető autót – *megj. tőlem, P. L.*) eredeti útjáról elterelik.”²⁶

Ehhez kapcsolódóan nem lehet említés nélkül hagyni az ún. Moral Machine-fejlesztést.²⁷ A tanulmányt az MIT (Massachusetts Institute of Technology)²⁸ Media Lab hívta életre annak érdekében, hogy hallgassák a „nép szavát”, vagyis bármely laikus kifejezhesse véleményét az említett (egyelőre elképzelt, feltételezett), önvezető járművek részvételével megvalósuló trolley-esetekben. A Moral Machine hivatalos honlapját elérve egy „tesztet” tölthet ki minden érdeklődő, mely tizenhárom marginális közlekedési helyzetet vázol fel – mindegyikben állást kell foglalni abban, hogy ha mi irányítanánk, programoznánk a járművet, vajon merre fordítanánk a kormányt, s hány ártatlan életet mentenénk meg a közbeavatkozásunkkal. A teszt kérdései valósággal eldönthetetlenek, hiszen az anyagi kár mellett az élet megannyi variánsát ütközteti, méri össze: az állati életet az emberi élettel, több ember életét kevesebb ember életével, vagy éppen idősebb emberi életet és fiatal emberi életet. Természetesen némi megnyugvásul szolgál, hogy a rendszer maga is magyarázza, és ha kell, meg is oldja a saját kérdéseit, így még a fiktív szituációk terhét sem kell magunkra vállalni.²⁹

III. Az életek közötti választás jogi olvasata

Ha kizárólag a jog terrénumára fókuszálunk, a legnagyobb dilemmát rejtő kérdés az alábbi: hogyan írja át az önvezető járműtechnológia az élethez való jog tartalmát és kereteit, vagy éppen az állam életvédelmi kötelezettségét? Sajnos a mindennapokban rengeteg közlekedési baleset történik, s gyakoriak e körben a halálos kimenetelű események is.³⁰ A szakjogok a maguk eszközeivel alkalmas megoldásokat nyújtanak arra, hogy a jogalkalmazók értékeljék e cselekményeket (pl. bűncselekményi kategóriák, kártérítés szabályai stb.) – ezek ugyan ha nem is mindig, de legtöbb esetben valóban képesek helyreállítani a megbomlott társadalmi egyensúlyt. A kérdés sokkal komplikáltabb

akkor, ha e balesetek résztvevőivé az önvezető járművek válnak: miként minősíthető az eset, ha (az értékmérés ellenére) e jármű emberi életet olt ki? A minősítés mellett egy talán még érzékenyebb probléma is felmerül: nem arról van-e szó, hogy a programozók előre számolnak ezekkel a végkifejletekkel, s rangsorolják a balesetben érintett értékeket, így pedig sorrendiséget állítanak fel az emberi életek körében? Az emberi élet mindent megelőző abszolút érték, ennek ellenére vannak bizonyos szituációk, amikor a jog szemt hunyt az emberi élet elvétele felett.

Szokás hangoztatni, hogy az emberi jogok között nincsen hierarchia, mindegyik emberi jog egyformán releváns. A hierarchia tagadásának ellenére létezik valamiféle csendben elfogadott megegyezés abban a kérdésben, hogy az egyik emberi jogot (vagy jogokat) bizonyos értelemben mégis mintha kicsit előbbreválónak tekintenénk a többinél. A gyakorlatban igenis előfordul, hogy bizonyos emberi jogok összeütköznek, ilyenkor viszont indokolt lehet a sorrendiség felállítás. Minden alkotmányos államnak megvan a lehetősége arra, hogy a törvényhozás bizonyos értékek miatt (pl. közérdek, közrend, béke stb.) behatoljon a szabadság birodalmába, vagyis egyes jogokat korlátozzon. Tehát: nem arról van szó, hogy tilos az emberi jogok korlátozása, csupán az a helyzet, hogy a jogkorlátozás megengedhetőségét bizonyos morális követelmények szabják meg.³¹ A jogokat a korlátozás mértéke szerint három csoportba szokás sorolni. Az első kategóriát jelentik az abszolút jogok (mint pl. a méltósághoz és az élethez való jog), melyeket az államoknak korlátozás nélkül kell biztosítani és védelmezni. A következő csoportot azok a jogok alkotják, melyektől időleges, nagyon szigorú feltételrendszer mellett elrendelt, amolyan szükségállapot idején lehetséges csak az eltérés, míg a harmadik csoportot a korlátozható jogok teszik ki – nyilván esetükben is szigorú feltételek mellett jöhet szóba a korlátozás (pl. közrend, közérdelem, közegészség stb.).³²

Az élethez való jog a méltósághoz való joggal együtt nemzetközi értelemben is kiemelt érték, óriási jelentőségüket mutatja, hogy (a „hierarchia” csúcsán elfoglalt helyük mellett) gyakran nem egyszerűen alapjogként, emberi jogként hivatkozzák őket, hanem egyenesen a jogok forrásaiként.³³ Természetesen a legfőbb nemzetközi dokumentumok és a nemzeti al-

²⁶ Alyson McINTYRE: *The Doctrine of Double Effect*.

²⁷ A Moral Machine hivatalos weboldala: www.moralmachine.mit.edu

²⁸ A kutatócsoportról lásd bővebben: www.web.mit.edu

²⁹ Anélkül, hogy mélyrehatóan elemeznénk a teszt eredményeit, egy igen fontos körülményt nem árt tisztázni: az értékek közötti prioritizálást erőteljesen meghatározza a kultúrához való tartozás, így nagy valószínűséggel nem lehet majd az önvezető járművekbe kódolni valamiféle „univerzálisnak mondható értékrendszert”.

³⁰ Ha ezen balesetek körét leszűkítjük csak a jelenleg még tesztüzemmódban működő önvezető járművekre, akkor is vannak már intő példák. 2016 májusában például egy Tesla Model S félautomata üzemmódban közlekedve lett halálos baleset részese; ezekről a járművekről tudható, hogy azért félautomaták, mert a jármű vezetőjének van lehetősége átvenni/visszavenni a jármű felett az irányítást. Másfél évvel később, egy autonóm üzemmódban kapcsolt Tesla tesztkocsi pedig egy álló tűzoltóautóba csapódott – itt szerencsére nem történt haláleset az anyagi kár mellett.

³¹ HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila: Az emberi jogok korlátozása, in HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok* (Budapest: Osiris Kiadó, 2003) 108–135, 108–111.

³² Kiss Barnabás: Az alapjogok korlátozása és a közérdek, *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica*, 2007. 401–416, 405.

³³ Ehhez hozzá kell tenni, hogy különféle megoldások vannak arra nézve, hogy maga az élet vagy a méltóság áll-e annak a bizonyos hierarchiájának a csúcsán, vagy hogy éppen a két jog közül melyik az előbbre való. Sokáig az életet tekintették mindent megelőző értéknek, manapság egyre gyakoribb, hogy első helyen a méltóság foglal helyet, de rengeteg példája van annak is, amikor együtt, egy szinten említik őket a deklarációk.

kotmányok is deklarálják e jogokat.³⁴ Az élethez való jog első generációs emberi jog, értelemszerűen a jogosultja csakis ember lehet, jogi személy és az állam nem. Abszolút szerkezetű jogviszonyt jelenít meg, tehát a jogosulttal szemben a jogviszony másik oldalán a jogosulttól különböző mindenki más áll. A jogviszony tartalmát tekintve egy tilalmat fejez ki, mely arra utal, hogy nem lehet embert ölni.

Nagyon érdekes, hogy a belső jogok miként magyarázzák meg az élet és a méltóság kapcsolatát.³⁵ Az alkotmányjogi hagyományban két megoldás bontakozott ki: a monista nézet, mely szerint a két jog egységet képez, s a dualista felfogás, mely külön választja e két jogot. Hazánkban az Alkotmánybíróság a monista felfogás mellett köteleződött el, egységes és oszthatatlan intézményként fogalmazta meg a taláros testület.³⁶ Az oszthatatlansági doktrína kifejezi, hogy az élet és a méltóság oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjogok.³⁷ Az Alaptörvény szinte szó szerint átvette a korábbi alkotmány megfogalmazását, így a két intézmény oszthatatlansága³⁸ jelenik meg a szövegben; a két jog együtt való említése, valamint az őket összekapcsoló „és” kötőszó ezt még inkább alátámasztja. Úgy tűnik azonban, némileg a méltóság irányába billent a mérleg,³⁹ hiszen az alkotmányozók a méltóságot már a

preambulumban is kiemelik, illetve egy későbbi határozatban kifejezetten sérthetetlennek nyilvánították.⁴⁰

A nemzetközi tapasztalat az, hogy nehéz egységként kezelni az életet és a méltóságot, hiszen az egyik úgymond testi jellegű, a másik lelki aspektusú, s több külföldi államban élesen el is határolják őket, pont az eltérő kezelést igénylő természetük miatt – ez a dualista emberképben is megfogalmazódik. Ennek értelmében a testi jogok alacsonyabb rendűek, mint maga az emberi méltóság, így tehát a dualista felfogásban a méltóság abszolút védelmet élvez, s a hierarchiába alatta elhelyezkedő élethez való jog bizonyos esetekben korlátozható. Ezzel szemben a monista emberkép és az oszthatatlansági doktrína fenntartja a két jog egységét, így e jogok személyi és tárgyi védelmi köre is egységben áll; a nemzetközi szakirodalom uralkodó álláspontja viszont az, hogy a két jog közötti szoros kapcsolat nem vonja maga után a tárgyi védelmi kör azonosságát.⁴¹

Idehaza Sólyom László a halálbüntetés kapcsán hangsúlyozta, hogy a két jog vonatkozásában minden korlátozás lehetősége eleve ki van zárva,⁴² de a nemzetközi szakirodalomban többen kiállnak amellett, hogy igenis van korlátozhatóság az élethez való jogban. Az oszthatatlansági doktrína egyébként azt indukálja, hogy az állam nem korlátozhatja az élethez való jogot (szemben pl. a német alkotmánybírósági gyakorlattal). „Az élethez való jog lényeges tartalma korlátozhatatlanságából következik, hogy az állam nem rendelkezhet az emberi élet bizonyosan bekövetkező elvételéről (halálbüntetés), rendelkezhet azonban az élet más emberek általi eshetőlegesen elvételéről, az élet kockáztatásáról, az élethez való jog esetleges sérelmének megengedéséről (pl. rendőri löfegyverhasználat).”⁴³ Logikus kijelentés az, hogy az élet önkényes el-

³⁴ „Minden emberi lénynek veleszületett joga van az életre. E jogot a törvénynek védelmeznie kell. Senkit sem lehet életétől önkényesen megfosztani” (Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, 6. cikk); „A törvény védi mindenkinek az élethez való jogát. Senkit sem lehet életétől szándékosan megfosztani [...]” (Emberi Jogok Európai Egyezménye, 2. cikk); „Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz [...]” (Magyarország Alaptörvénye, II. cikk)

³⁵ A tanulmány ugyan nem foglalkozik részletesen a méltóságfogalom kihívásaival, így csak utalok arra, hogy az egyes emberi méltóságfogalmak értelmezése kapcsán fontos többlet-információkhoz jutunk, ha annak történelmi narratíváit is elemezzük. Lásd bővebben Deli Gergely: *Az eleven jog fájáról. Elmélet és történet a természetjog védelmében* (Budapest: MediUM, 2018) 82–115.

³⁶ „Az emberi élet és az emberi méltóság elválaszthatatlan egységet alkot és minden mást megelőző legnagyobb érték. Az emberi élethez és méltósághoz való jog ugyancsak egységet alkotó olyan oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjog, amely számos egyéb alapjognak forrása és feltétele.” 23/1990. (X. 31.) AB határozat. A doktrínát részletesen Sólyom László dolgozta ki a határozathoz fűzött párhuzamos véleményében.

³⁷ GYÖRFI Tamás: A tulajdonságok nélküli ember elmélete. Az Alkotmánybíróság oszthatatlansági doktrínája és ami abból (nem) következnek, *Fundamentum*, 1998/3, 23–41, 23–25.

³⁸ Az oszthatatlansági tézis kényes pontjaira hívja fel a figyelmet Tóth J. Zoltán, amikor is az eutanázia példáján kifejti: a két jog igenis összeütközésbe kerülhet, mert előfordul, hogy az egyik jog érvényesülése kizárja a másikat. Tóth J. Zoltán: Élet vs. méltóság, élethez való jog vs. méltósághoz való jog: Az oszthatatlansági tézis és az eutanáziahatározat, *De Iurisprudencia et Iure Publico*, 2011/2. www.dieip.hu/wp-content/uploads/2011-2-17.pdf

³⁹ Ezt az is mutatja, hogy az élet és a méltóság sorrendje felszerelődött, először a méltóságot említi az alkotmányozó, utána pedig az életet. DELI Gergely – KUKORELLI István: Az emberi méltóság alapjoga Magyarországon, *Jogtudományi Közöny*, 2016/7–8, 337–347, 340.

⁴⁰ 11/2014. (IV. 4.) AB határozat

⁴¹ A magyar alkotmánybírósági gyakorlat alapján a következő mondható. A személyi védelmi kör kapcsán egyértelmű, hogy mindkét jog jogosultja csakis ember lehet, a méltóság az emberi étellel együtt járó minőség. A tárgyi védelmi kör azonosságát szintén a 23/1990. (X. 31.) AB határozatból lehet kiolvasni: „[...] az emberi méltóságtól az embert csakis életének elvételével lehet megfosztani, s ezzel mindkettő végérvényesen megszűnik”; „[...] az élethez és a méltósághoz való jog csak elvehető, mégpedig csakis visszafordíthatatlanul, és akkor minden más jog is megszűnik.” Zakariás Kinga ezzel összefüggésben rámutat: a ’megfosztás’ szó lehetővé teszi az emberi méltóság korlátozását enyhébb esetekben, a ’csak elvehető’ szófordulat kizárja a méltósághoz való jog önmagában való korlátozását, következésképpen a méltósághoz való jog önálló tartalmát. Lásd ZAKARIÁS Kinga: *Az emberi méltósághoz való alapjog. Összehasonlító jogi elemzés a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlat tükrében* (Budapest: Pázmány Press, 2019) 295. és 316.

⁴² Ez az élethez való jog korlátozásának szűk értelmezése, mely az élet állam általi szándékos elvételének esetére van korlátozva; az ettől különböző esetkörök az élet veszélyeztetésének kategóriájába esnek.

⁴³ ZAKARIÁS Kinga: Az élethez és az emberi méltósághoz való jog az alkotmánykonceptió tükrében, *Pázmány Law Working Papers*, 2011/11, 5. www.plwp.eu/docs/wp/2012/2011-11.pdf

vétele⁴⁴ nem lehet megengedett, lehetővé tétele esetén ugyanis sérülne az élethez való jog lényeges tartalma. Számításba kell venni azt is, hogy az életvédelem mindenkor az állam egyik elsődleges feladatának tekintendő.⁴⁵ Ez abból is világosan kitűnik, hogy az emberi élet kapcsán felvetődő ún. határesetekben fontos alkotmánybírói döntések vagy éppen bírói döntések születtek, s az esetleges korlátokra tekintettel az írott jog szigorúan szabályoz. E kérdéskörben merül fel a halálbüntetés eltörlése, a magzatvédelem, az eutanázia, vagy éppen a lőfegyverhasználat problémája is.⁴⁶ Azt is rögzíteni kell, hogy a jog nagyon kevés esetben ugyan, de eltűri az élet elvételét: nem tekint jogellenesnek az emberölést, ha azt jogos védelmi helyzetben vagy sürgőshelyzetben követik el.⁴⁷

Ez a két kategória a büntetőjogban a jogellenességet kizáró okok körébe tartozik, ami annyit tesz, hogy adott egy alapvetően jogellenes cselekmény, de ha fennáll egy jogellenességet kizáró ok, akkor az elkövető mentesül a felelősség alól. Ugyan a nemzetközi gyakorlat nagyon eltérő okokat sorol e körbe, de abban nagyrészt egyetértés uralkodik, hogy a végszükség és a jogos védelem ebbe a kategóriába tartoznak. „[...] jogszerűségüket az ontológiai veszélyességük hiánya alapozza meg, azaz az emberi természettel összeegyeztethető voltuk. Az élethez való jog korlátozásának lehetőségét az állam nem létrehozza, hanem az emberi természet jellegéből fakadóan levezeti és kivételes engedélyként [...] elismeri. [...] olyan különleges helyzetek ezek, ahol az értékek kollízióba kerülnek egymással, és sok esetben értékmérlegelés alapján igazolhatóak olyan cselekmények is, amelyek egyébként az élethez való jogot korlátozzák. Azonban az önkényesség nem lehet részük, hiszen a korlátozás kizárólag a helyzet természete szerinti szükséges szintig emelkedhet, ezen egyébként is ultima ratiós helyzetekben.”⁴⁸

Az elméleti alapok tisztázása után olyan jogesete-

ket mutatok be, melyekkel illusztrálni kívánom az önzó vezető járműves trolley dilemma lehetséges jogi olvasatát⁴⁹ – ha ugyanis napjainkban vetődne fel egy autonóm autó által igen szélsőséges körülmények között okozott baleset, s az emberi életet követelne, úgy valószínűleg ezen jogesetek analógiájára lehetne döntést hozni. Ezekben a jogesetekben közösnek tekintem azt az összefüggést, hogy mindegyikben valamilyen mérlegelés történt a veszélyben forgó emberi életek között, s ennek eredményeképpen előállt a konklúzió, hogy melyik emberi élet „kioltása” történhet meg. Mindegyik eset meglehetősen szélsőséges, korántsem mindennapi körülményekkel. Az írott jog szigorú értelmezése révén arra jutnánk, hogy az elkövetőknek felelniük kell tettükért, hiszen cselekményük szándékos volt és elvették egy-egy ártatlan ember életét (emberölés). Lényeges sajátosság, hogy mindhárom jogesetben az elkövetők annak érdekében cselekedtek és annak érdekében okozták valakinek a halálát, hogy azzal más/mások életét megmenthessék – egyfajta értékmentést végeztek. A megoldásban az is közös, hogy a jogalkalmazók a végszükség intézményét is magyarázták vagy éppen alkalmazták – eszerint tehát a végszükség egy olyan általánosan elterjedt, a cselekmény jogellenességét kizáró ok, mely révén elvárható a legkellemetlenebb jogi-erkölcsi dilemmát tartalmazó eset.

A Regina vs. Dudley and Stephens eset⁵⁰ a viktoriánus kori Anglia igazságszolgáltatásának egyik kiemelkedő pere volt.⁵¹ Ez a jogeset precedenssé vált azzal, hogy elsőként kimondta: „[...] a végszükségi helyzet más ember megöléséhez soha nem szolgálhat igazoló okként.”⁵² Az esettől valóban elvárták, hogy precedensteremtő legyen, ugyanis sürgős lett a végszükség alkalmazásának szigorú korlátozása.⁵³ A tényállás az alábbiak szerint foglalható össze. 1884. július 5-én a Mignonette nevű brit hajó legénysége hajótörést szenvedett. A hajón négyen tartózkodtak: Tom Dudley, a

⁴⁴ Az önkényesség fogalma kapcsán ismét nehézségek adódnak. A halálbüntetéssel foglalkozó magyar alkotmánybírói határozatban Kis János adott hangot annak, hogy szerinte az élet elvételének nem léteznek nem önkényes esetei. Csupán két esetcsoport van, amikor – finoman szólva – megengedett lehet az élet elvétele: a jogos védelem, a végszükség és az abortusz, illetve az a szituáció, amikor valakinek jobb meghalnia, mint élnie, vagy éppen a testi halál előtt a személy már visszafordíthatatlanul véget ér. Vö. Kis János: Az Alkotmánybíróóság az élethez való jogról, *Jogtudományi Közlöny*, 1992/3–4, 118–133, 120–123.

⁴⁵ A magyar Alkotmánybíróóság az élethez való jog objektív oldalaként határozta meg az állam életvédelmi kötelezettségét, vö. 64/1991. (XII. 17.) AB határozat.

⁴⁶ Bizonyítékul szolgálnak erre a következő alkotmánybírói döntések (a teljesség igénye nélkül): 23/1990. (X. 31.) AB határozat, 46/1994. (X. 21.) AB határozat, 201/B/1995. AB határozat, 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, 48/1998. (XI. 23.) határozat, 36/2000. (X. 27.) AB határozat, 22/2003. (IV. 28.) AB határozat.

⁴⁷ ZAKARIÁS Kinga: *Az emberi méltósághoz való alapjog* 302.

⁴⁸ MÉSZÁROS Ádám Zoltán: Gondolatok az élethez való jog korlátozhatóságának kérdéséről, *De Iurispudentia et Iure Publico*, 2013/1, 109–119, 112. www.dieip.hu/wp-content/uploads/2013-1-08.pdf

⁴⁹ E három jogesetet a jogelméletben és a jogdogmatikában gyakran emlegetik az ún. „nehéz eset” paradigmátikus eseteiként. Leegyszerűsítve a nehéz eset fogalmát, kb. annyit jelent, hogy egy ilyen esetről a kanonikus formára hozott szabályok nem a hagyományos módon játszanak szerepet a bírói döntés meghozatalában, s a nehézségnek számos (jogon belüli és jogon túli) forrása lehet. A jogelméletnek, s jogdogmatikának tehát megvannak az ilyen és ezekhez hasonló paradigmátikus esetei, mint ahogyan a kettős hatás elvének is léteznek mintaszerű, klasszikus formái, melyeket az előző fejezetben is rögzítettem. Brian H. Bix: *A Dictionary of Legal Theory* (Oxford: Oxford University Press, 2009) 81–82.; SZABÓ Miklós: *Ars iuris. A jogdogmatika alapjai*, (Miskolc: Bíbor Kiadó, 2005) 45–52.

⁵⁰ Her Majesty The Queen v. Tom Dudley and Edwin Stephens (1884) 14 QBD 273 DC (A továbbiakban: Regina vs. Dudley and Stephens). Az eset rövid magyar összefoglalását lásd MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon*. V. kötet (Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1904) 433.

⁵¹ MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon*, 433.

⁵² MÉSZÁROS Ádám: Adalékok a végszükség fogalmához, *Iustum Aequum Salutare*, 2014/4, 113–124, 121.

⁵³ Michael G. MALLIN: In Warm Blood: Some Historical and Procedural Aspects of Regina v. Dudley and Stephens, *University of Chicago Law Review*, Vol. 34, Issue 2, 387–407, 407.

kapitány, Edwin Stephens, Edmund Brooks és Richard Parker. Vízből és élelemből nem volt tartaléka a hajó legénységének; a hajótöréstől számított negyedik napon elfogtak egy kisebb teknőst, ennek a húsából éltek még pár napig. Mikor ez is elfogyott, már csak esővizet tudtak fogyasztani. Július 24-én Dudley kapitány fejében megfogalmazódott a gondolat: emberi hús fogyasztásával minden bizonnyal túlélnek a viszontagságos időket. Dudley a Stephens nevű társával együtt eldöntötte, hogy a leggyengébb állapotban lévő személyt ölik meg, Parkert. E tettnek „köszönhetően” további három napra volt elegendő élelmük (az emberi hús, illetve vér révén), az elkövetés utáni negyedik napon pedig feltűnt a vízen egy hajó, ami megmentette a hajótörötteket. Szárazföldre érve Dudleyt és Stephenst letartóztatták.⁵⁴

A per nagy kérdése az volt: vajon Parker megölése bűncselekménynek, emberölésnek minősül-e vagy sem? Ha egy magánszemély akaratlagosan elveszi az életét egy másik személynek, akkor a cselekmény egyértelműen emberölésnek számít, kivéve, ha a cselekményt jogos védelem igazolja. A vádlottak ugyanakkor nem Parker bármiféle cselekményétől akarták védeni magukat – szó sem volt ilyesmiről. Tény, hogy a vádlottak szörnyű körülményeknek voltak kitéve, amely minden erős embert megpróbálna. Az elkövetők a leggyengébb személyt választották áldozatul a saját életük megmentése érdekében, s még a túlélés legkisebb esélyét sem adták meg számára. Az elkövetőket így emberölés büntetében találták felelősnek, s kötél általi halálra ítélte őket a bíróság.⁵⁵ Viktória királynő azonban kegyelmet adott számukra, mondván, a hajótöröttek végszükségben cselekedtek, így szabadulást nyertek.

A fenti eset megihlette az angol jogtudóst, Lon Fullert,⁵⁶ s megalkotta saját fiktív esetét. Az ún. barlangász eset a jog valódi természetét kívánja bemutatni, s tulajdonképpen egy jogfilozófiai vállalkozásként fogható fel: az eltérő bírói álláspontok megfogalmazása révén Fuller a lehetséges jogászai álláspontok diverzitását, érvelési megoldásainak többféle kimenetelét példázta.⁵⁷ Adott öt barlangász, akik egy amatőr bar-

langász egyesület tagjai. Aktuális expedíciójuk célpontja egy mézskőbarlang, amibe sikerül behatolniuk, de váratlanul földcsuszamlás következik be, ami elzárja a kijáratot. A barlangászok a bejutástól számított 32. napon szabadulnak, azonban nem öten, hanem négyen. Kis idő múlva világossá válik: ötödik társuk gyilkosság áldozata lett, s ezért a négy barlangászt felelőségre vonják.⁵⁸ Az első fokú bíróság megállapította az emberölés esetét, s halálbüntetést szabott ki büntetésül.⁵⁹ A négy barlangász fellebbez, a jogorvoslatot elbíráló bíróság pedig nagyon nehéz helyzetben találja magát: gyakorlatilag ahány bíró van, annyi eltérő módon próbálnak kiállni a vádlottak bűnössége vagy ártatlansága mellett. Az alábbiakban röviden be is mutatunk néhány releváns bírói álláspontot.⁶⁰

Truepenny bíró szerint nem vitás, hogy a négy barlangász emberölés büntetében bűnös, hiszen a büntetőkódex is világosan kimondja: aki más életét szándékosan kioltja, halálbüntetéssel büntetendő. A bíró azonban érzi, hogy ez a verdikt nem lenne méltányos a szorongatások közepette cselekvőkre nézve, így az eljárási kegyelem alkalmazásával látja orvosolható-

a méltányosság és a természetjogi elvek a jogértelmezésben betöltött indokolható szerepe volt. Ez az ambivalencia már kiütközött az amerikai Legfelsőbb Bíróság igen híres, ún. Lochner-ítéletében és az erről elnevezett Lochner-érában is – melynek kiemelt szereplője Oliver Wendell Holmes volt. Holmes is pozitivista volt, vagyis a törvényhozó szándéka szerint értelmezte az írott jogot, de szokás a realizmus előfutáraként is említeni. A barlangász esetet Fuller az 1930-as években írta, akkor, amikor az amerikai jogot a realisták uralták, s elletetlenítették az objektivitást a jogalkalmazásban azáltal, hogy azt hangsúlyozták: a bírának egy meglehetősen széles, már-már jogalkotói feladatként jelentkező diszkréciójuk van. Aztán jött a II. világháború, s ezen körülmények valóban indokolták, hogy Fuller rákérdezzen az ún. etikai pozitívizmus lehetőségére a jogban. A világháború rémtetteinek a formalista jogfelfogás kedvezett, a „jog az jog” köntösébe rejtve számos elítélendő cselekményt lehetett végrehajtani. A politika, a New Deal aztán még tovább bonyolította a szálakat az USA-ban és ez hatással volt a jogalkalmazásra is. A középpontú törvényértelmezés vált a korszak adekvát jogértelmezési módszerévé – ez bizonyult legitimnek, ez biztosította a pártatlanságot, s végtére is, ez volt a jognak tetsző megoldás. Ezeket a körülményeket figyelembe véve mondhatjuk, hogy Fuller fiktív jogesete, ha alaposan olvassuk, valóban kiválóan dokumentálja ezen évtizedek jogtudományi vitáit, álláspontjait. William N. Eskridge, Jr.: *The Case of the Speluncean Explorers: Twentieth-Century Statutory Interpretation in a Nutshell*, *George Washington Law Review*, Vol. 61, 1992–1993. 1731–1753, 1732–1743.

⁵⁸ A történet különlegessége az, hogy a barlangászok sors-húzással döntötték el, ki legyen az, akit feláldoznak a többiek érdekében. Roger Whetmore, aki végtére is megmentette társai életét, maga javasolta a sorshúzást, s amikor a kockadobásnál rá került a sor, kihátrált, s más dobott helyette.

⁵⁹ Lon FULLER: A barlangász eset. Newgarth Bírósága előtt 4300-ban, in VARGA Csaba (szerk.): *Jog és filozófia. Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből* (Budapest: Szent István Társulat, 2008) 239–266, 239–241.

⁶⁰ A barlangász esetnek is van egyfajta folytatása; Peter Suber filozófus gondolta tovább és egészítette ki Fuller bírának véleményeit kilenc további bírói állásponttal. Ezeket az álláspontokat itt nem mutatom be, de tény, hogy Suber leírása újabb megoldásokkal színesíthetné az önzvetős autós dilemmát. Lásd Peter SUBER: *The Case of the Speluncean Explorers: Nine New Opinions* (Routledge, 1998)

⁵⁴ Regina vs. Dudley and Stephens (1884) 14 QBD 273 DC

⁵⁵ Regina vs. Dudley and Stephens (1884) 14 QBD 273 DC

⁵⁶ Fuller szintén azon jogtudósok körébe tartozik, akik úgy gondolták, a jog és erkölcs között szükségszerű kapcsolat van, s a jog valamiféle belső erkölcsiséggel rendelkezik. A belső erkölcsiség nála a procedurális természetjog posztulátumait jelentette, tulajdonképpen a jogszerűség nyolc elvét, amelyek közreműködnek abban, hogy a jog „tökéletes” lehessen. Ezt az álláspontot fejtette ki híres monográfiájában, a *The Morality of Law* című munkában.

⁵⁷ A fiktív jogeset egy korspecifikus helyzetről is árulkodik. A bírák eltérő véleményei tulajdonképpen a kor jogtudományának a mikrokozmoszát elevenítik fel, s lerántják a leplet a heves vitákról, kiváltképp arról, hogy miként is kell helyesen értelmezni a törvényeket. A jogeset igazolja az amerikai törvénypozitivisták korszak lezárulását, bemutatja az irányzat leváltóját, az eljárási szemlélet fontosságát hangsúlyozók csoportját. 1890 és 1940 között egyébként is zajlott egy kielezett diskurzus a pozitivisták és a természetjog pártján állók között, a vita tárgya

nak a kérdést, amivel nem fog csorbul sem a törvény betűje, sem pedig a szelleme (vö. Regina vs. Dudley and Stephens). Foster bíró az ártatlanság mellett érvel: az elkövetők az elkövetés pillanatában a „természet államában” voltak, hiszen rendkívül szélsőséges körülményekbe csöppentek. Emiatt nem is alkalmazható rájuk nézve az állami jog, hanem az állapotuknak megfelelő elvekből levezetett jogot kell alkalmazni. Tating bíró úgy látja, hogy a jogos védelem nem járható út, a kódex ezen passzusát nem szabad az elkövetőkre alkalmazni. Sokkal inkább az a helyes, ha észrevesszük, a cselekmény nem található meg a Btk.-ban, mert nem emberölésről van szó, hanem tulajdonképpen kannibalizmusról, így a magatartásra semmilyen vád nem illik rá. A jogalkotó hatalom figyelmét kell felhívni arra, hogy ezt az űrt töltsse ki, s akkor az eset nyugodt szívvel eldönthető lesz. Keen bíró ugyancsak bűnösnek találja az elkövetőket, úgy gondolja, hogy felmentésük több kárt okoz hosszú távon, mint egy túl kemény ítélet. Ezt azzal indokolja, hogy nem szabad elfelejteni: az ember felelősséggel tartozik a jog iránt, amit alkotott, a kegyelem pedig nem teheti jóvá a hibákat, amiket esetlegesen a törvényhozó követett el azzal, hogy bizonyos magatartásokat nem szankcionált. Handy bíró nézőpontja pedig igen sajátos: szerinte egy ilyen radikális ügy megmutatja, hogy bizonyos esetekben illik megkérdezni az állampolgárokat (mondjuk egy közvélemény-kutatás segítségével), hogyan döntenék el az ügyet. Ha egyszer a jog és erkölcs terepén kibontakozó jogesetek ennyire eldönthetetlennek tűnnek, érdemes a polgárokhoz fordulnunk, az eljáró bíró pedig, ha a többség véleményének megfelelően dönt, növelheti az igazságszolgáltatásba vetett bizalmat.⁶¹

A harmadik jogeset a közelmúltban történt. Gracie és Rosie sziámi ikreként látták meg a napvilágot, a hasuknál nőttek össze, úgy, hogy számos szervük és testrészüik közös volt. Orvosilag tudni lehetett, hogy Gracie bizonyult az életerős és életképes gyermeknek, Rosie életben maradását pedig csupán egy, a testvéréből eredő artéria segítette. Az összenövés⁶² olyan mértékben súlyosította mindkét iker túlélési esélyeit (gyakorlatilag rövid időn belül borítékolható volt a testvérek halála), hogy az orvosok úgy látták: szétválasztásukkal Gracie 94%-os eséllyel megmenekül, míg ikerestvére az operáció következtében minden bizonnyal meg fog halni. A szülők katolikus vallásuk miatt eredetileg nem kívántak belemenni az egyébként is kockázatos műtétbe, nem tudtak azonosulni a problémával, miszerint egyik gyermeküket garantáltan elvesztik. Így az orvosi gárda bírósághoz fordult, kérve

a felmentést, ti. ne kelljen szülői engedélyt beszerezni az életmentő operáció elvégzéséhez.⁶³

A sziámi ikrek esete a jogi dilemmák mellett etikai kétségeket is felvetett.⁶⁴ A fő kérdés úgy hangzott: megengedhető-e egy gyermek életének elvétele annak érdekében, hogy ezáltal megmentünk a másik gyermeket? Első fokon az ügyben eljáró bíró mindenféle korábbi precedens nélkül érvelt amellett, hogy a műtét az egyik gyermek megmentése érdekében megengedhető, s a cselekmény nem fog emberölést jelenteni; inkább olyasféle magatartásként kell értelmezni, mint a passzív eutanáziát. A fellebbviteli bíróság egyetértett a konklúzióval, ám teljesen más aspektusból gyűjtött érveket a műtét végrehajtása mellett. A bíróság szerint ugyanis analógiával élve gyakorlatilag arról van szó, mintha Gracie önvédelmet gyakorolna. A kisbaba, ha tudna beszélni, egészen biztosan könyörögné testévérenek, hogy ne ölje meg (tudniillik Rosie rossz állapota veszélyeztette Gracie életképes állapotát). A fellebbviteli fórum az általam is tárgyalt Regina vs. Dudley and Stephens ügyre hivatkozott, indokként a végszükséget említve, amely révén menthető az operációt végző orvosi gárda cselekménye.⁶⁵ A per következtében tehát elvégezték az ikreken a közel húszórás életmentő beavatkozást, amely pontosan olyan eredménnyel zárult, mint amire számítottak: Rosie meghalt, de Gracie életben maradt. A fellebbviteli bíróság elnökének érvelése utalt arra, hogy a bíróság az ügy erkölcsi aspektusai ellenére a jog alapján dönt,⁶⁶ hiszen a fórum nem az „erkölcsök bírósága”; némileg paradox a helyzet, ugyanis a bíróság által

⁶³ Sally SHELDON – Stephen WILKINSON: „On the Sharpest Horns of Dilemma”: Re A (Conjoined Twins), *Medical Law Review*, Vol. 9. Nr. 3. 2001, 1–5.

⁶⁴ A jogi problémák büntetőjogi, családjogi és orvosi jogi kérdések körül forogtak. Hogy még bonyolultabb legyen az ügy megítélése, csak jelzem, hogy vallási dilemmák is szerepet játszottak a perben, lévén, hogy a szülők mélyen vallásosak voltak – többek között emiatt sem járultak hozzá az operációhoz.

⁶⁵ Brooke bíró szerint a végszükség azért megoldás az esetre, mert 1. az operáció szükséges ahhoz, hogy elkerüljenek egy végzetes és helyrehozhatatlan rosszat (ti. mindkét gyermek halálát); 2. semmi más nem jöhet szóba, ami ésszerűen lehet a cél elérése érdekében (életmentés); 3. az okozott káros eredmény (az egyik gyermek halála) nem aránytalan az elkerült káros eredményhez képest (a másik gyermek megmentése). Re A – conjoined twins case, EWCA Civ. 254 (22 September 2000).

⁶⁶ Ez akkor a legszembetűnőbb, mikor a bíróság elnöke kifejti, miért nem tartja alkalmazhatónak az esetre a kettős hatás elvét: egyrészt, mert az operáció két emberről szól, másrészt pedig egyikőjük nézőpontjából a beavatkozás nem az ő legfőbb érdekét fogja szolgálni (hiszen az operáció eredményeként meghal). Lásd Jackie LEACH SCULLY: Re A (Conjoined Twins: Surgical Separation) [2001] Fam 147, in Stephen W. SMITH et al. (eds.): *Ethical Judgments – Re-Writing Medical Law* (Oxford: Hart Publishing, 2016) 9–23.; és John J. PARIS – Alun C. ELIAS-JONES: „Do We Murder Mary to Save Jodie?” An Ethical Analysis of the Separation of the Manchester Conjoined Twins, *Postgraduate Medical Journal*, September 2001, 593–598, 596.

⁶¹ Lon FULLER: *A barlangász eset*, 242–260.

⁶² A kisbabák egy szíven és egy tüdön osztoztak. Mi több, Rosie agya nem fejlődött kellő mértékben az anyaméhben, félő volt, hogy nem fog rendelkezni alapvető intellektuális és kognitív képességekkel. Lásd bővebben www.duhaime.org/LawMag/LawArticle-1285/A-Common-Law-Tragedy-Life-Death-and-Siamese-Twins-Rosie-and-Gracie-Attard.aspx

hangsúlyozott érv (ti. két rossz közül a kevésbé rossz választása⁶⁷) egy erősen erkölcsi töltetű érv.⁶⁸

IV. A jogi és erkölcsi dilemmák áthidalása – újszerű megoldási javaslatok

A tanulmányban megfogalmazott megjegyzések elsősorban gondolatébresztőek, s az életek prioritizálásának különféle útjaira, magyarázataira hívják fel a figyelmet. Látható volt, milyen szemszögből közelíti meg a problémát a jog és az erkölcs; tulajdonképpen egy-egy vázlat rajzolódott ki a lehetséges jogi és erkölcsi válaszok tablójáról. Ez a jelen állapota, itt tartunk most, s érzékelhető, hogy sok teendő van még hátra.⁶⁹

A kettős hatás elve és a trolley probléma alkalmazása kapcsán számos kétely fogalmazható meg. Sok szerző egyetért abban, hogy a kettős hatás elve gyenge tesztnek bizonyul az erkölcsi dilemmák kapcsán; mint ahogyan Keen is érvelt, az elv mértani alkalmazása szinte formalitás, s nem mond semmit, valójában általa nem tudjuk erkölcsileg igazolni a tetteket. Szerinte azért sajnálatos a mértani módszerben való bizalom elterjedése, mert felcseréltük vele az erkölcsi életet egyébként irányító prudenciát – az elv mértani olvasata így önmagában olyasmi, amiből hiányzik az igazoláshoz szükséges felhatalmazás. „Az igazolás keresése arra utal, hogy a jó cselekedetek nem biztos, hogy mindig jók, ami aláássa azt a belső (és külső) tekintélyt, amellyel a jó cselekedetek már rendelkeznek. Másodszor azzal, hogy igazolni akarjuk őket, ezeket a jelentős tetteket a kettős hatás elvének pusztán törvényes alkalmazásával fokozzuk le.”⁷⁰ Ezt a fajta legalizmust tehát nem tartja helyénvalónak. Keen mellett Kovács is szkeptikus; a kettős hatás elve eredendően absztrakt erkölcsi elv, így pedig legnagyobb korlátja az, hogy a személyes viszonyokat figyelmen kívül

hagyja (de értelemszerű, hogy mint absztrakció nem is tudja magába építeni ezeket, hiszen a valóság végtelen variánsokban mutatkozik meg). Az erkölcsi meg erősítés esetében azonban pont fontos lenne a személyesség. Kovács hozzáteszi, hogy az elvet aláfestő gondolat kísérletek sem mutatnak fel sok hasznos szempontot, mivel önmagukban nem képesek erkölcsi kérdések megoldására. Természetesen arra azért jók, hogy általuk számos kérdés és lehetséges megoldás megfogalmazódjon, s így önmagukon túlra mutatva próbálják terelgetni az emberi intuíciót.⁷¹ Boros János szerint a kettős hatás elve helyett jobb „teszt” lehet Kant kategorikus imperativusa, mivel azt minden esetre alkalmazni lehet. Boros ezt a szabályt a cselekvő szubjektumára, a szabály tartalmára és a szabály teljes meghatározására vonatkoztatja. A jó megjelenése a világban az ember morális cselekvései révén áll elő. Soha egyetlen olyan emberi magatartás sem fogadható el, amelynek az lesz a mellékhatása, hogy egy ártatlan, szabad, a jó lehetőségét hordozó személy meghaljon vagy szabadságában csorbát szenvedjen. Boros tehát akként érvel, hogy e kanti imperativus miatt a kettős hatás elvével nem lehet a cselekedeteket (melyek rossz következménnyel is járnak a jó eredmény mellett) mérni.⁷²

A trolley problémát tekintve hangsúlyozni szükséges, hogy mint pusztán gondolat kísérlet, csupán annyit ad, amennyit ígér: egy hipotetikus példát. Legnagyobb hiányossága az, hogy kiiktatja a valós életben felmerülő megannyi bizonytalanságot. A gondolat kísérletek nagy hibája az, hogy elhitetik: pontosan tudjuk, egyik vagy másik döntésalternatíva esetén hány ember hal meg. Amire viszont jó lehet, hogy a feltételezések kiiktatásával felszínre kerülhetnek morális elvek, amelyek építőleg hatnak a morális elemzésekre.⁷³ Figyelemre méltó Sven Nyholm és Jilles Smids kritikája, mely több pontban világítja meg azt, hogy miért helytelen a trolley probléma gondolat kísérleti sémájára teoretizálni az önvezető járművek vonatkozásában felmerülő morális dilemmákról. Ezek a különbségek a diszanalógia három fő aspektusa köré csoportosulnak: a döntéshozatali folyamat és sajátosságai, a morális és a jogi felelősség típusai, valamint a döntéshozó episztemiológiai helyzete. Mindezek alapján a következő különbségeket állapítják meg. Míg a trolley probléma leírása kapcsán világos, hogy egy ember néz szembe az igen nehéz döntés terhével, addig az önve-

⁶⁷ A kettős hatás elve mellett ez az elv az etika és az erkölcsi teológia másik, igen gyakran hivatkozott intézménye. A két rossz közötti választás dilemmáját perplex szituációnak nevezik, egyfajta casus perplexusnak. A kifejezés Nagy Szent Gergelynek tulajdonítható, s egy olyan szituációra utal, amikor valakinek két, egyaránt rossz és bűnös alternatíva közül kell választania. Itt egy meglehetősen szorult helyzetről van szó, amikor a cselekvő kénytelen választani; a választást körbelengő útvonal pedig a „kevésbé rossz” irányába mutat. A két rossz esetén a kevésbé rossz melletti választás egy régi keletű dilemma; Platón a Gorgiaszban Szókratész védelmében mondja, hogy az igazságtalanság megengedése kevésbé rossz, mint az elkövetése, lásd Platón: *Gorgiasz*. (Ford. Péterfy Jenő, Horváth Judit) (Budapest: Atlantisz Kiadó, 1998.) 509c. A dilemma kiváló morálteológiai feldolgozását lásd Michel V. DOUGHERTY: *Moral Dilemmas in Medieval Thought. From Gratian to Aquinas* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011) 25.

⁶⁸ James MACLEAN: *Rethinking Law as Process. Creativity, Novelty, Change* (Routledge, 2012) 11.

⁶⁹ Mint ahogyan látható, a tanulmány nem foglalkozott az önvezető járműtechnológia további égető kérdéseivel, mint pl. a robotok jogalanyisága, a felelősségformák stb. – ezen kérdések elvárása egészen biztosan hatással lesz a jogi-erkölcsi dilemmákra való válaszadásra, s vice versa.

⁷⁰ James F. KEEN S. J.: *Mi a szerepe* 29.

⁷¹ KOVÁCS Gusztáv: *A pudig próbája* 86. és 90.

⁷² Boros Kant nyomán eljut Rawlsig, aki tovább gondolta a kategorikus imperativust és megalkotta azt egy eljárás-ként (kategorikus imperativus procedúra, KIP); ez az eljárás arra jó, hogy megbizonyosodhassunk egy cselekmény morális elfogadhatóságáról vagy el nem fogadhatóságáról. Rawls sémája ugyancsak négylépcsős. BOROS János: *Kettős hatás: kettős morál?* In KOVÁCS Gusztáv – VARGA Krisztina – VÉRTESI Lázár (szerk.): *Kettős hatás* 33–45, 35–44.

⁷³ Michael J. SANDEL: *Mi igazságos... és mi nem? A helyes cselekvés elmélete és gyakorlata* (Budapest: Corvina Kiadó, 2009) 39–40.

zető autók balesetében a technológia kifejlesztői döntenek előre az algoritmusok segítségével, tehát itt egy jóval tágabb személyi kör jön számításba (jogfilozófusok, szakjogászok, mérnökök stb.). Az időtényező is fontos eltérésre világít rá: az autonóm technológia kifejlesztői számára jóval nagyobb időintervallum áll rendelkezésre a lehetséges döntésalternatíva kidolgozására, míg a trolley problémát megoldani kényszerülő individuuum esetében ez egy tipikus „itt és most” jellegű döntés lesz. Ha egy további szempontként tekintünk a felelősség típusára (morális vagy jogi), akkor az látható, hogy a trolley dilemmában ez az aspektus kevésbé kidolgozott, a szerzők gyakorlatilag mellőzik, míg az önvezető járművek kapcsán igen releváns kérdésként jelentkeznek. Végül pedig utalunk arra, hogy vajon a döntés milyen tudástípust igényel; ez alapján legszögezhető, hogy a trolley problémában a tények biztosak és ismertek (hiszen mi vagyunk a gondolat kísérlet szerint a döntéshozók, s közvetlenül szembesülünk ezekkel a tényekkel), míg az autonóm járművek tervezése kapcsán különféle kockázatfelméréseket visznek végbe a kutatók, de mindezt a bizonytalanság terepében teszik.⁷⁴

A következőkben a leírtak kiegészítéseként bemutatok két kortárs elméletet, melyek egyfajta választ nyújtanak a fentebb leírt jogi-erkölcsi problémákra. Mindenekelőtt szükségesnek mutatkozik egy új fogalom bevezetése: moral design problem, vagyis a morális tervezés problémája. Ezzel a terminus technicusszal kiválóan érzékeltethető: valójában egyfajta tervezésről beszélünk, hiszen a fő kérdés az, milyen, etikai és jogi szempontból helyes válaszokat programozzanak bele az önvezető járművekbe, hogy majd azok a marginális szituációkban valóban helyesen tudjanak cselekedni. A fogalmat a következőkben is hivatkozandó szerző, Geoff Keeling írta le először, aki Santoni de Sio elméletének cáfolataként fogalmazza meg. Filippo Santoni de Sio szerint a végszükség intézményéből, szabályozási konstrukciójából nyugodtan levezethetőek azok az általános körülmények, amelyek jól jellemzik az önvezető járművek etikai-jogi dilemmáját és ezáltal beprogramozhatóvá válnak. Elismeri, hogy az emberi életek eleve összemérhetetlenek, nem állítható tehát kizárólagosan, hogy bárkinek az élete értékesebb lenne másénál, de az sem mondható, hogy az önvezető technológia kifejlesztése során emberölés-ként kellene elkönyvelni bizonyos algoritmuskimenetekeket – teljesen másról van szó, nem szándékos emberölésről, mint ahogyan sokan érvelnek. Ami tehát könnyen belátható és az értékek rangsorában könnyűszerrel lefektethető: ha a járműnek választania kell anyagi javak és emberi életek között, nyugodt szívvel válassza a gép az emberi életet, s pusztítsa el az anyagi javakat inkább, hiszen azok pótolhatók, az ember

viszont egyedi és megismételhetetlen létező. Santoni de Sio szerint fontos, hogy a gyártók és a felhasználók között legyen szerződéses kapcsolat, amiben nem ártana tárgyalni a károkkal járó esetek végkimenetét. A dolog ismét egyszerű, ha anyagi javak kapcsán kell a kár viseléséről rendelkezni, vagy akkor, ha anyagi javak és az emberi élet kerül összeütközésbe, ezeket meg lehet oldani szerződés útján. Attól viszont óva int mindenkit, hogy egy ilyen szerződésben emberi életeket mérjünk össze, mert ez morálisan nem lehetséges. Kifejti, hogy előbb-utóbb minden államban meg kellene oldani ennek az autonóm járműrendszernek a felügyeletét, mely kiterjedne a tervezéstől kezdve a kivitelezésen át a járművek közúti közlekedési magatartására is. A szerző szerint az lenne az optimális megoldás, ha egy demokratikusan megválasztott testület látná el ezt a fontos feladatot.⁷⁵

Geoff Keeling szerint Santoni de Sio megoldása nem nevezhető éppenséggel kielégítőnek; vannak termékeny és megfontolandó gondolatai, de a probléma jogelméleti-erkölcsi gyökerét nem sikerült megragadnia. Keeling is belátja, hogy a végszükség konstrukciója megfelelő lehet, egyfajta jogi védelmet nyújt az „elkövetők” számára, hiszen pont erre hivatott: olyan szituációkban hívható fel, amikor értékek között kell választani, és adott valaki, aki *tényleg* választhat a preferenciák között. Keeling szerint Santoni de Sio elemzése pont ott áll meg, ahol egyáltalán elkezdődhetne a konkrét válaszadás a megoldhatatlannak tűnő problémára, vagyis amikor kitapintja a morális tervezés problémájaként említhető szituációt: 1. adottak azok a körülmények, melyekre nézve a jármű úgy van beprogramozva, hogy elvegye valakinek az életét; 2. tudható, hogy szembenézünk az összemérhetetlenség és az élethez való jog kérdéseivel, de van egy szoftver, ami ennek ellenére előnyben részesíti majd valakinek az életét; 3. s szükséges a megfelelő jogi háttér, ami alapján végszükségre hivatkozva lehet mentesülni az emberölés büntette alól – holott a cselekményt a jármű valóban előre kitervelten, szándékosan „követte el”. Keeling javaslata a végszükség valamiféle alternatív olvasatának az elsajátítása, ezt leszűkített Pareto-elvnek nevezi, mely akkor alkalmazható, ha a feltételek fennállnak: 1. adott egy szituáció, amikor károkozás fog történni legalább egy ember vonatkozásában; 2. a kérdés pedig a kár „kiosztása” a különböző személyi körök között. Vagyis: ha sikerült a kárt elosztani az érintett személyi körök között, akkor az egyenlőség elvének megfelelően próbáltunk eljárni, vagyis nem bomlott meg az egyensúly.⁷⁶ Ez a megoldás olyan, mint a közgazdaságban ismert Pareto-hatékonyság, melynek rációja az, hogy ha egy gazdasági egységben a szereplők között megváltoztatjuk a javak el-

⁷⁴ Sven NYHOLM – Jilles SMIDS: The Ethics of Accident Algorithms for Self-Driving Cars: an Applied Trolley Problem? *Ethical Theory and Moral Practice*, 2016/19, 1275–1289, 1287.

⁷⁵ Filippo SANTONI DE SIO: Killing by Autonomous Vehicles and the Legal Doctrine of Necessity, *Ethical Theory and Moral Practice*, 2017/20, 411–429, 426–428.

⁷⁶ Geoff KEELING: Legal Necessity, Pareto Efficiency & Justified Killing in Autonomous Vehicle Collisions, *Ethical Theory and Moral Practice*, 2018/21, 413–427, 422.

osztását, Pareto-javítást viszünk végbe, mert legalább egy gazdasági szereplő helyzetét előnyösebbre formáljuk, mindezt úgy, hogy nem csökkentettük a többiek jólétét. Egy ilyen elvek szerint lejátszódó elosztás akkor tekinthető Pareto-hatékonyak, ha már nincs több lehetőség a Pareto-javítás eszközzésére. Vagyis: ha ezt az elvet követnék az önvezető járművek programozói, a közlekedési baleset révén előálló károkat úgy kell elszórni az eset szereplői között, hogy meglehetősen egyenlőség uralkodjon az elosztás során, ügyelve arra, hogy ne hozzunk szereplőket hátrányosabb helyzetbe, mint amilyenben egyébként vannak. Ha megvan a Pareto-optimumpont, vagyis amikor már nincs több lehetőség Pareto-javítást végbe vinni, akkor megnyugodhatnak a technológia kifejlesztői, mert jól dolgoztak. Ez az egyetlen olyan megoldás, amit Keeling szerint a főbb etikai irányzatok képviselői sem vitatnának.⁷⁷

V. Összegző gondolatok

Világos, hogy az önvezető járművek olyan dilemmákat vetnek fel, ahol nem elégséges a tisztán a pozitív jognak megfelelő válasz, muszáj ennek a válaszadásnak egyfajta etikai minimummal is rendelkeznie. Ez az összefüggés megjelenít egy örök kérdést: mi a jog ideája⁷⁸ a mesterséges intelligencia korában? Ha a mesterséges intelligencia technikai hátterére gondolunk, akkor a jogászok szerepe ismét ahhoz az ideához közelít, mely a racionalizmus fénykorában is a legfontosabb volt: a matematikához, ti. a jog legyen előre kalkulálható, világos, koherens, mint a matematikai képletek. Erre hivatkozva viszont féltő, hogy a morális dilemmákban az önvezető autók által okozott halálesetek felett is könnyen szemet lehet majd hunyni. Nem vitás, s arra rámutatott már az eutanázia, a halálbüntetés és az abortusz példája is, hogy az élethez való jogot nagyon szűk körben korlátozhatónak lehet tekinteni. A korlátozhatóság okai azonban korántsem lehetnek önkényesek, hanem méltányos szituációra kell gondolni, amely összefér az emberi természettel. A jogesetek révén is kirajzolódott, hogy a büntetőjog viszonylag felkészült azokra az esetekre, amikor igen szélsőséges szituációkban különféle értékek összeütközésbe kerülnek, s amikor is muszáj értékmérlegelést végezni: ilyen a jogellenességet kizáró okok körében a végszükség és a jogos védelem. Ezek igazolhatnak egyébként jogellenes tetteket (emberi élet elvétele), de alkalmazásuk során fontos, hogy nem lehet önkényesen hivatkozni őket.⁷⁹ A példák által felmerül, hogy az élethez való jog korlátozható, de csakis „az emberi természettel összeegyeztethető mó-

don, más életével való kollíziója alkalmával.”⁸⁰ Ezek után adódik a kérdés: vajon az önvezető jármű amolyan trolley dilemmája kellően méltányos-e, hogy korlátozhatóvá váljék egy ilyen szituációban az élethez való jog? Mentessé-e a felelősség alól a végszükség? Egyelőre semmiképpen sem, hiszen a szoftver által hozott „döntés” egy matematikai műveletre szűkíti le az igen komoly alkotmányjogi-morális dilemmát, amiben semmi sem fekete vagy fehér, hanem „szürke.”⁸¹ Egyelőre nem tudni, miféle értékangort táplálnak a szoftverekbe (milyen, s egyáltalán önkényességtől mentes szempontok alapján rangsorolnak?), így véleményem szerint mindenképpen fenntartással kell kezelni a végszükség által nyújtott megoldást. Az előző fejezetben bemutatott újféle megoldások is azt sugallják, hogy egyelőre nehéz kibújni a végszükség árnyékából, másrészt pedig a megoldás igen komplex természetű is előre sejtethető – és még mindig homályos. Az erkölcsi szempontokat figyelembe véve muszáj észrevenni, hogy a nyers számítások korántsem veszik védelmükbe az emberi életet, s itt értékelődik fel igazán az argumentáció szerepe, mely (a matematika helyett) a jog leginkább megfelelő ideájának tekinthető. A jogi érvelés rendkívül gazdag tárháza magában foglal erkölcsi színezetű argumentumokat is, melyek révén elvégezhető a rendszer finomhangolása. A kérdés csak az, mikor veszi kezdetét ennek a halogatást nem tűrő törekvésnek a kidolgozása?

⁷⁷ Geoff KEELING: *Legal Necessity* 425.

⁷⁸ Vö. a jog ideájáról írtakat SZABÓ Miklós: A jog argumentatív természete, *Jogesetek Magyarázata*, 2010/2. szám, 81–87., 81–83.

⁷⁹ MÉSZÁROS Ádám Zoltán: Az élethez való jog a jogellenességet kizáró okok tükrében, *Jogelméleti Szemle*, 2013/1. szám, 96–104., 98. www.jesz.ajk.elte.hu/2013_1.pdf

⁸⁰ MÉSZÁROS Ádám Zoltán: *Az élethez való jog* 104.

⁸¹ A dilemmát megvilágító színhasonlatot használja kiváló tanulmánya konklúziójában Orbán Endre. A szerző a munkájában szintén olyan esetet vizsgál, amelyben mondhatni nincs jó döntés, hiszen az emberi méltóságot és életet érintő morális probléma miatt bármi is legyen a végkifejlet, annak valamiféle jövátéhetetlen következménye lesz. Lásd ORBÁN Endre: Amikor a nézőt rendezik: morális dilemmák a *Terror* árnyékában, *Fundamentum*, 2019/3–4, 155–167, 158. és 163.